

Byggnadsvårdsrapport 2023:09
Britt-Marie Börjesgård
Veronica Olofsson

Eksjö kyrka

Antikvarisk kontroll i samband med utvändig restaurering,
Eksjö stad i Eksjö kommun, Jönköpings län, Linköpings stift

Eksjö kyrka

Antikvarisk kontroll i samband med utvändig restaurering,
Eksjö stad i Eksjö kommun, Jönköpings län, Linköpings stift

Jönköpings läns museums dnr: 387/00

Länsstyrelsens dnr: 225-12041-00, 433-7055-02

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård

Grafisk mall: Anna Stålhammar

Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

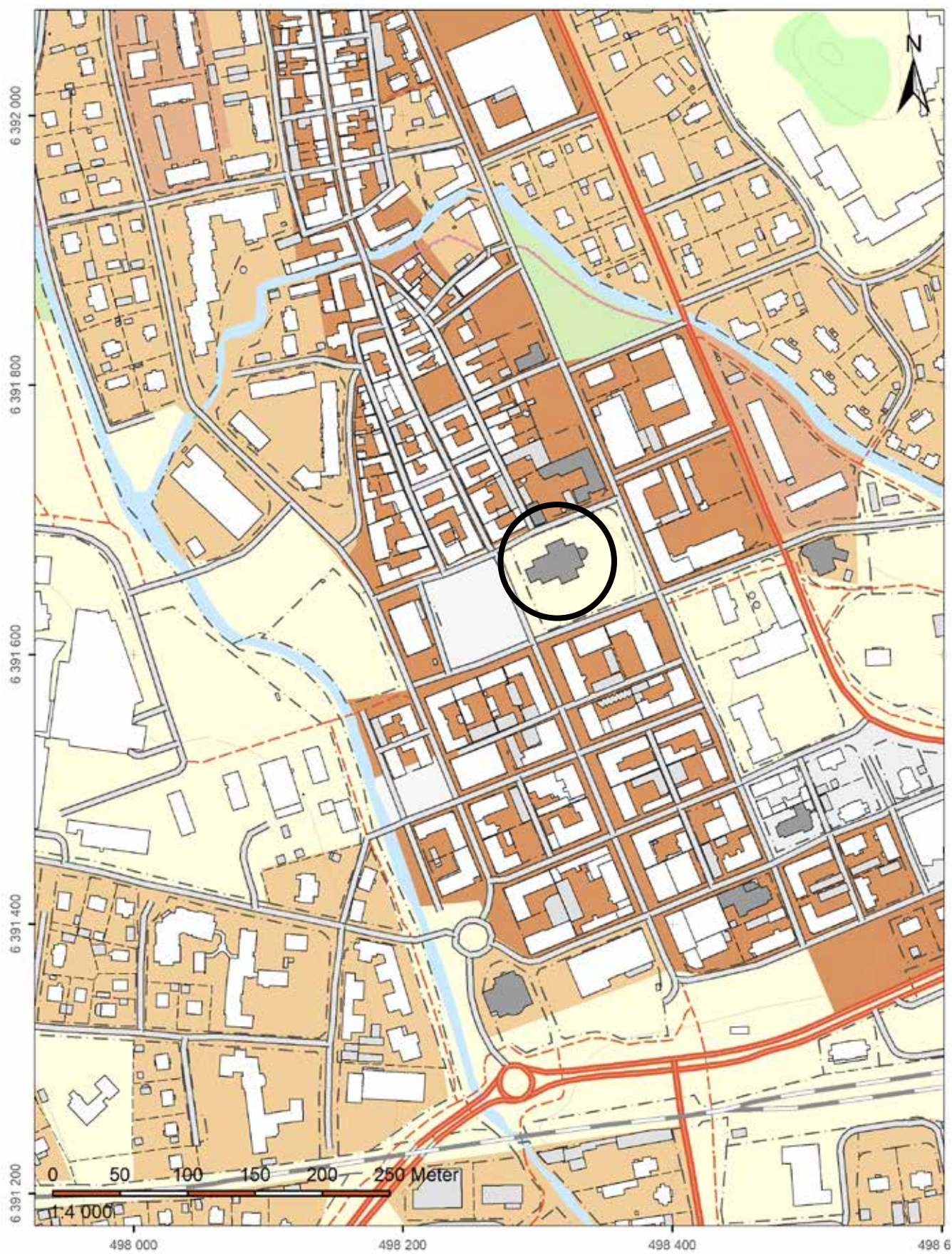
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2023

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	5
Beskrivning av kyrkan.....	6
Omfattning och vidtagna åtgärder	7
Sockel.....	7
Fasad.....	7
Inskriftstavlor och urtavlor	9
Tak.....	9
Lanternin och tornkors.....	10
Fönster, portar och ljudluckor.....	12
Sammanfattning	12
Utvärdering.....	13
Antikvariska iakttagelser	13
Material- och kulörförteckning.....	14
Material	14
Kulörer	14
Administrativa uppgifter.....	15
Tryckta källor och litteratur	16

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade i beslut den 19 februari 2001 ett principställande till utvändig restaurering av Eksjö kyrka. Vidare lämnades slutligt tillstånd till restaureringen den 24 juni 2002. Ett villkor i besluten var att arbetena skulle följas med antikvarisk kontroll från läns museets sida. Antikvarisk kontrollant för arbetena har varit antikvarie Britt-Marie Börjesgård. Arbetena genomfördes under perioden april till december 2002.

Föreliggande rapport, som redogör för företagna arbeten samt använda material och metoder, har sammanställts av antikvarie Veronica Olofsson i samråd med Britt-Marie Börjesgård.

Syfte

Restaureringens syfte var att åtgärda skador på kyrkans putsfaser och yttertak samt ommålning av fönster, portar och andra träpartier.

Syftet med den antikvariska kontrollen var att ge råd och anvisningar i allmänhet med utgångspunkt i länsstyrelsens beslut samt att dokumentera vidtagna åtgärder och ny kunskap om byggnaden när äldre skikt blottades.

Historik

Det medeltida Eksjö hade en kyrka av sten gemensam med landsförsamlingen. När kyrkan så småningom blev för liten byggdes ett skepp till mot norr omkring 1630. Denna nya del var uppförd av trä i kontrast mot stenkyrkan. Huvudsakligen hade landsförsamlingen sina sittplatser här i den nya så kallade bondkyrkan. Omkring 1666 revs hela den södra väggen för att möjliggöra en breddning av kyrkan som nu skulle försörja en ännu större befolkning.

Ett nytt torn av sten uppfördes 1784 invid långhusets västra gavel och ersatte därmed ett trätorn från 1687. Det nya stentornet fick en tidsenlig utformning i nyklassicistisk stil med en hög öppen lanternin. Den första generationen nyklassicistiska kyrkor erhölet oftast en huv som avslutning på tornet. Ett förbud mot höga kyrkspiror infördes och detta gällde fram till förbudets avskaffande 1857. Detta var ett led i virkesbesparande åtgärder som staten genomdrev under slutet av 1700-talet. Arkitekten Carl Hårleman kan sägas vara drivande vid gestaltandet av tornhuvar i Sverige. Efterhand avlöstes tornhuvarna av lanterniner. En av de tidigaste uppfördes på tornet av Eksjö kyrka. Lanterninen i Eksjö var öppen och stod på en plattform som omgärdades av en balustrad.

På 1870-talet betraktades Eksjö kyrka som gammal och bristfällig och ett förslag till ny kyrka utformades 1877 av Johan Fredrik Åbom, arkitekt vid Överintendentsämbetet. Den gamla kyrkan, utom tornet, revs 1877. Ett motförslag hade upprättats av arkitekten Carl Möller, men den nya kyrkan uppfördes 1887–89 efter Åboms ritningar. Tornet försågs med en ny överbyggnad – en spira. Den

FAKTA

Antikvarisk kontroll

Antikvarisk kontroll innebär att en antikvarie deltar i en byggprocess. Denna kontroll kan omfatta rådgivning, deltagande i byggmöten och besiktningar, lämnande av detaljanvisningar, dokumentation och rapportering av byggnadshistoriska iakttagelser. Det är vanligen myndigheter som i sin tillståndsgivning beslutar att byggnadsarbeten skall följas av antikvarisk kontroll.

Eksjö gamla kyrka med stentornet från 1784. Tuschlävering från sent 1700-tal av CV Svedman. Foto: ATA.

Odaterat foto som visar Eksjös nya kyrka uppförd 1887–89 efter Johan Fredrik Åboms ritningar. Tornet från 1784 försågs med en ny tornspira och fyra lägre hörnspiror. Foto: ATA.

Foto taget efter 1925 års ombyggnad då tornet försågs med en tornöverbyggnad med lanternin. Foto: ATA.

nya kyrkan var öppen, ljus och helt i nyklassicistisk stil. Det har hävdats att kyrkbygget var ett led i den kamp om de troende som fördes med väckelserörelsen och att Eksjö församling också ville visa att de kunde uppföra en modern och ändamålsenlig kyrkobyggnad.

En bit in på 1900-talet uppstod kritik mot den nya kyrkan och särskilt tornspiran. Man menade att den gamla överbyggnaden med lanterninen varit vackrare. Vid en ombyggnad 1925 under ledning av Ove Leijonhufvud, slottsarkitekt vid Byggnadsstyrelsen, uppfördes så en tornöverbyggnad med lanternin som i hög grad var en kopia av den från 1780-talet. Kyrkans exteriöra uttryck är således en återgång till 1784 trots att större delen av kyrkobyggnaden är uppförd långt senare.

Vid en restaurering ledd av arkitekt Kurt von Schmalensee 1942–1943 murades två korfönster igen. År 1966 lämnades tillstånd att ersätta det gamla yttertaket av järnplåt med ett nytt av kopparplåt.

Beskrivning av kyrkan

Kyrkobyggnaden är belägen på kyrkotomten invid Stora torget i centrala Eksjö. Byggnaden har en sammansatt planform med ett rektangulärt långhus med två transept i norr respektive söder. Mot öster avslutas kyrkan med ett femsidigt utskott som inrymmer sakristian. I väster står klocktornet.

Byggnadens väggar är uppförda av sten och tegel som putsats med ett hydrauliskt kalkbruk. Fasaden är nederst dekorerad med kvadermarkeringar i putsen och runt fönstren finns markerade omfattningar. Utefter takfoten löper en profilerad gesims och byggnadens hörn är försedda med pilastrar. Uptill har kyrktornet dels en gesims med tandsnitt och däröver en profilerad avslutning som följer takfoten och dess avbrott där urtavlor är placerade.

Putsen är avfärgad med en vattenglasfärg i vitaktig kulör. Fasaden är försedd med rundbågiga fönster med spröjsning. Ingångarna i

väster, norr och söder har pardörrar klädda stående spontpanel av ek med dekorativt utförda smidesgångjärn. På västfasaden finns två inskriftstavlor av sten. Den övre stentavlan berättar att tornet uppfördes 1784 under Gustav III:s regeringstid och den nedre strax över västingången, är utförd i konststen och anger kyrkobyggnadens ombyggnadsår, 1887–1889. Byggnaden vilar på en sockel av huggen granit, medan tornet har en putsad sockel.

Huvuddelen av byggnadskroppen – långhuset och transepten – har flacka sadeltak belagda med skivtäckt, huvudsakligen dubbelvalsad plåt av koppar. Genom bristfälligt utförande är vissa falsar endast enkelfalsade. Sakristians tak är helvalmat och belagt med samma material. Tornet är försett med en balustrad av kopparplåt och innanför denna en öppen lanternin. Lanterninen har raka sidor och ett krön med ett karnisformat tak på vilket det vilar en mindre kupol med ett kors på en kula. Korset och kulan är förgyllda. Det finns även förgyllda kors på långhusets östra, norra och södra gavelspetsar

Omfattning och vidtagna åtgärder

Sockel

Granitsockeln hade vissa brister i fogningen. Dessa fogar lagades med hydrauliskt fogbruk. Lagningarna laserades med vattenglasfärg i grå kulör blandat med vatten för att ansluta till befintliga fogar.

Förekommande skador på tornets putsade sockel lagades med ett höghydrauliskt putsbruk och avfärgades med ren vattenglasfärg i en grå kulör.

Fasad

De putsade fasaderna var i behov av renovering. Fasadputsens skador hade huvudsakligen uppkommit till följd av läckage i plåttak och fotrännor. De mest omfattande skadorna förekom längs taklisten, men det förekom putsbortfall, bom och ärgfläckar även på övriga fasadytor.

En analys av befintligt putsbruk visade att det var hydrauliskt kalkbruk avfärgat med vattenglasfärg. Putsfasaderna blästrades.

Eksjö kyrka i december 2002. Kyrkan ligger intill Stora torget i centrala Eksjö.

Tornets putsade sockel hade en del sprickor vilka lagades med hydrauliskt kalkbruk. Foto: Spina.

Putsskadorna var framförallt lokaliserade till takfotslisten där läckage i takets fotrännor orsakat bitvis omfattande skador.

Andra skador som förekom var ärgfläckar i anslutning till stuprör och mindre sprickor i anslutning till plåttäckningar. Foto höger: Spina.

Den putsade taklisten fick bitvis huggas ned till putsbärare och därefter byggas upp på nytt. Takfoten försågs med nya luftningsbeslag. Foto höger: Leif Roos.

Skador i putsen högs bort till fast underlag. Den putsade taklisten högs bitvis ned till putsbärare. En ny taklist utfördes genom putsdragning med schablon. Den nya takfotslisten utfördes så att luftning av takfoten ej hindrades och så att infästning av nytt luftningsbeslag kunde fästas in. Putsläggning företogs med ett hydrauliskt kalkbruk. Vid putsarbetena användes grundningsbruk, stockningsbruk och ytputsbruk beroende på lagningarnas omfattning. Avfärgning av fasaderna skedde med ren vattenglasfärg i vit kulör.

Plåtbeslag på fasadgesimserna var i behov av omläggning. Gördelgesimsen och andra listbeslag täcktes om med ny kopparplåt. På gesimsen närmast tornets tak placerades ett snöglidhinder.

Inskriftstavlor och urtavlor

Den övre inskriftstavlan av röd kalksten på tornets västfasad hade spjälkningar. Inskriftstavlan åtgärdades av stenkonservator. Den nedre som är tillverkad av ett konststenmaterial hade mindre sprickor, vilka lagades med stenlagningsbruk och retuscherades med vattenglasfärg i stengrå kulör. Texten på inskriftstavlorna förgylldes.

Droppblecket under urtavlan var bristfälligt utfört. Ståldetaljer, visare och romerska siffror på urtavlor var i behov av målning. Ett nytt droppbleck av kopparplåt monterades med trådklammer fäst med kopparnit. Visare och siffror målades i svart kulör.

Tak

Långhusets takytor har en dubbelfalsad skivtäckning av kopparplåt, varav vissa ståndfalsar till följd av bristfälligt utförande endast är enkelfalsade. Det förekom dock inga synliga läckage på dessa takytor, varför dessa takpartier valdes att inte åtgärdas. Takets avvattnings var dock bristfällig och det förekom flera läckage

Ovan: Detalj av spricka i den nedre inskriftstavlan tillverkad av konststenmaterial. Sprickorna lagades med stenlagningsbruk. Texten förgylldes.

Vänster: Detalj av de spjälkningar som förekom på den övre inskriftstavlan av kalksten. Skadorna åtgärdades av stenkonservator.

Långhusets tak har en dubbelfalsad skivtäckning av kopparplåt. Vissa ståndfalsar är slarvigt utförda. Det fanns dock inga synliga läckage på dessa takfall, varför endast fotrännornas plåttäckning åtgärdades.

Samtliga fotrännor och fotplåtar byttes.

Lanterninens plåtbeklädnad var i behov av omtäckning. Lanterninens vulster var buckliga. Även partier av torntaket var bristfälliga.

vid takfoten. Sammanfalsningen mellan takets skivtäckning och fotrännorna var felande. Samtliga fotrännor var i behov av omläggning. Takfoten saknade fullgod luftning. Även stuprören var skadade och i behov av utbyte.

Plåttaket över långhuset och sakristian bibehölls, men fotrännor och fotplåtar lades om med 0,7 mm brunoxiderad kopparplåt. Vid rivningen av fotplåtarna lades nytt undertak med träkilar för luftning. Mellan undertak och plåt lades ny papp. Fotrännan utfördes med en stomme av tryckimpregnerat trä.

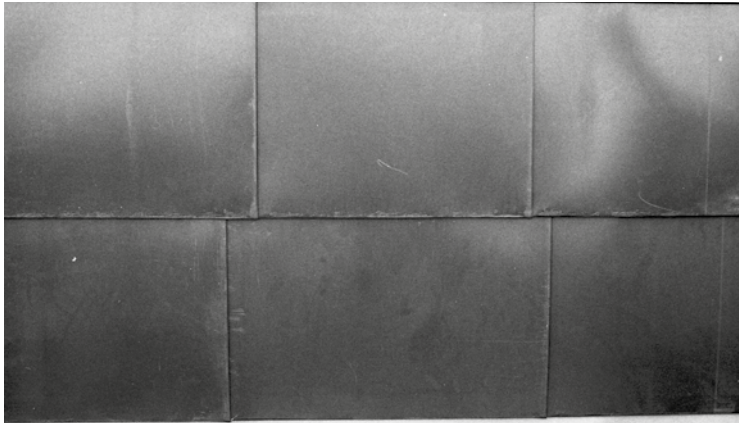
Samtliga stuprör byttes ut mot nya av 0,7 mm kopparplåt. Vinklar utfördes falsade och inte rundade.

Takvärmekablarna i fotrännor och stuprör var inför arbetena ställvis i härvor och med dålig funktion. Dessa byttes ut mot nya.

Lanternin och tornkors

Lanterninens plåtbeklädnad var i behov av omtäckning. Läckage förekom. Inför åtgärderna på lanterninen var dess vertikala utsidor klädda med kopparplåt med slättäckning, dvs liggande falsar. Plåtarna hade lossnat från sina klamrar. Vissa partier av dessa ytor var lagade med ny plåt och med ett annat läggningssätt. Vissa av skadorna bedömdes ha uppstått till följd av för stort plåtformat och att plåtarna inte haft tillräcklig rörelsemöjlighet. Lanterninens

vulster nedtill saknade trästomme.

Vid restaureringen tillverkades stommar av 0,7 mm stålplåt som stöd för vulsterna på lanterninen. Vertikala partier som saknade invändig stomme försågs med invändig träpanel. Omtäckning av lanterninen gjordes upp till huvens nedre kant. Nytt plåtformat blev 500x600 mm. Plåtarna dubbelfasades och infästes mot underlaget med klammer av rostfri stålplåt. Samtliga plåtarbeten utfördes med brunoxiderad kopparplåt. En mindre del av huvtakets täckning lades också om.

Även golvet kring lanterninen och runt balusterdockorna lades om. I samband med arbetet upptäcktes smärre rötskador på balusterdockornas nedre delar, vilka åtgärdades. Balustradens balusterdockor justerades och mindre tennlödning på överliggaren utfördes. Smidesracket i den öppna lanterninen rengjordes, rostskyddades med blymönja och målades men linoljefärg.

Tornkorsets och kulans förgyllning var eroderad inför arbetena. Detta gällde även korsen på långhusets östra, norra och södra gavelspetsar. Dessa dekorationer omförgylldes (23 karat). Lufthål borrades upp för att möjliggöra luftning av trästommen.

Vänster: Lanterninens vertikala partier fick en ny plåtbeklädnad.

Ovan: Som stöd för vulsterna tillverkades en stomme av stålplåt.

En mindre del av tornhuvens tak ersattes.

Lanterninens golv fick en ny plåttäckning. Balusterdockorna justerades och mindre rötskador åtgärdades.

Det förekom kittbortfall och spräckta glas på kyrkans fönster. Fönstren kompletteringskittades, trasiga glas ersattes och bågarna rostskyddsbehandlades samt målades. Plåtavtäckningar justerades. Foto höger: Jonas Haas 2004.

Träportarna skrapades och behandlades med pigmenterad linoljelack. Foto: Jonas Haas 2004.

Fönster, portar och ljudluckor

Fönstren var i behov av ommålning och vissa glastrutor var spruckna. Fönstren kompletteringskittades med linoljekitt och målades med linoljebaserad alkydfärg. Fönsterdelar m.m. av stål rostskyddsmaledes med blymönja. Trasiga glas ersattes. Samtliga plåtavtäckningar på fönstrens solbänkar demonterades, justerades och återmonterades med nya fästbleck.

Träportarna med utsida av stående spontpanel av ek var i behov av åtgärder. Portarna rengjordes till trävitt och grundades med en halvolja med en inblandning av 5% tjära. Mellanstrykning utfördes med linoljelack pigmenterad med brun umbra och slutstrykning med opigmenterad linoljelack.

Tornets ljudluckor hade sentida beklädnad med fabriksmålade plåt. Dessa målades om utvändigt med plåttakfärgen Pentur Final i svart kulör. Listbeslagen under ljudluckorna lades om med ny plåt av koppar. Beslagen ändrades så att ett stänkleck med ca 50 cm höjd ordnades mot putsen ovanför. Stänklecket högs in i putsen.

Sammanfattning

Arbetena omfattade:

- Putslagning och avfärgning av putsfasaden.
- Lagning av plåttakets takavvattning och åtgärder för bättre luftning av takfot.
- Lagning/byte av lanterninens plåt och justering av balusterdockor, etc.
- Målning av fönster, portar och ljudluckor.

Den restaurerade kyrkan vid den antikvariska slutbesiktningen i december 2002.

Utvärdering

Slutbesiktning av utförda arbeten genomfördes den 9 december 2002. Dessförinnan hade flera förbesiktningar genomförts; den 4 oktober avseende norra och östra fasaden och takarbeten på dessa takpartier, den 5 november avseende den södra fasaden och takarbeten på motsvarande takfall, den 19 november avseende plåtarbeten på lanternin och torn och den 22 november avseende tornets fasad. Vid det slutliga besiktningstillfället var inte avfärgningen av tornets sockel, samt rengöring av kyrkans granitsockel klar. Dessa arbeten slutfördes under våren efterföljande år.

Den antikvariska kontrollen genomfördes av Jönköpings länsmuseum med byggnadsantikvarie Britt-Marie Börjesgård som kontrollant. Läns museet hade löpande följt de utförda arbeten. De aktuella åtgärderna hade genomförts på ett ur antikvarisk synvinkel mycket tillfredsställande sätt, varför de godkännes.

Antikvariska iakttagelser

I samband med restaureringen hittades delar av en äldre fasadputs på långhusets västfasad. Putsytan gick in bakom tornet som uppfördes 1784. Putsen bör därmed sannolikt vara äldre än tornet. Putsytan bar spår av avfärgningar med en bruten vit kulör och en rosafärgad kulör.

Ett mindre parti av en äldre fasadputs upptäcktes i samband med arbetena. Putsen gick in bakom tornet och är därmed sannolikt äldre än tornet, vilket uppfördes 1784. Foto: Leif Roos.

Material- och kulörförteckning

Material

Putslagning fasader:.....	Hydrauliskt kalkbruk
Lagning småsprickor i fasad:	KEIM Kristallfelsit
Lagning tornsockel:.....	KEIM Universalputs
Stenlagningsbruk, fogbruk:.....	KEIM Restauro
Avfärgning putsfasader och sockel:.....	KEIM Purkristalat
Fogar på granitsockel:.....	KEIM Mineralfärg, blandning med lika delar fixativ och vatten
Målning fönster:.....	Linoljebaserad alkydoljefärg
Lackning dörrar:	Le Tonkinois
Målning ljudluckor:.....	Pentur final
Inskriftstavla, retuscherings:.....	KEIM Naturstenblock (lasering)
Underlagspapp:.....	YAP 2200
Underlagstäckning lanterningolv:.....	Icopal Membrane 501 P YEP 3500
Mörkoxiderad kopparplåt:.....	Nordic Brown TM, Outokumpo

Kulörer

Tornets sockel:.....	grå, KEIM 9546
Fogar på granitsockel:.....	grå lasering, KEIM 9102
Fasader:	vit, KEIM 9871
Inskriftstavla, retuscherings:.....	stenfärgad, KEIM S187
Fönster och ljudluckor:	svart
Ventilationsgaller:.....	NCS 4010-Y70R

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	225-12041-00, 433-7055-02
Jönköpings läns museums dnr:	387/00
Byggherre:	Eksjö församling
Projektledare:	Leif Roos Byggnadskonsult AB, Nässjö
Projektör (arkitekt):	Georg Andersson Arkitektkontor AB, Holsbybrunn
Projektör (plåt):	Plåtkonsult Hans Erik Olsson AB, Sundsvall
Projektör (plåt):	Spina Maintenance AB, Per-Arne Ivarsson, Skärhamn
Generalentreprenör:	Bröderna Bergströms Byggnads AB, Björn Bergström och Mar- cus Fager, Halmstad
Entreprenör (plåt):	HK Byggplåt AB, Bertil Höglund, Jönköping
Entreprenör (målning):	Rune Håkansson's måleri AB,
Entreprenör (el):	Elajo AB, Anders Lindberg, Eksjö
Entreprenör (förgyllning):	Höjd-Montage AB, Joel Berg, Norrköping
Stenkonservator:	Stefan Holmgren, Stenkonser- vering Väst, Göteborg
Antikvarisk medverkan:	Britt-Marie Börjesgård
Fotografier:	Britt-Marie Börjesgård (om inget annat anges)
Rapportansvarig:	Britt-Marie Börjesgård, Veronica Olofsson
Rapportgranskning:	Anders Franzén
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Eksjö kommun
Socken:	Eksjö stad
Fastighetsbeteckning:	Eksjö Kyrkan 1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Eksjö kyrka

Tryckta källor och litteratur

Haas, Jonas, 2005. *Eksjö kyrka, Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2005:19

Eksjö kyrka är uppförd mellan åren 1887 och 1889 efter ritningar av Johan Fredrik Åbom, arkitekt vid Överintendentsämbetet. Tornet vid långhusets västra gavel behölls från den gamla kyrkan, men försågs med en ny tornöverbyggnad i form av en spira. Vid en ombyggnad 1925 fick tornet den nuvarande tornöverbyggnaden med lanternin, vilken i hög grad är en kopia av den från 1780-talet då tornet byggdes.

Under 2002 genomgick kyrkan en utvändig restaurering där kyrkans putsfasader och yttertak åtgärdades samt fönster och portar ommålades.

